Publicistika

DAINIS IVANS, ARTŪRS SNIPS

Par Daugavas likteni domājot

PĀRRUNU KĀRTĀ

Daugavas senleja posmā starp Krāslavu un Daugavpili.

Daba ir mūsu mājas. Viss, kas tajās, mūsu vienīgajās, notiek, attiecas uz mums visiem. (..) Nedrīkst pieļaut, lai tehniķis ar dabu izrīkotos vienpersoniski. Tas apdraud pasauli. Kopš kura laika gan tehniķis, kurš prot aprēķināt aizsprostu, kļuvis arī par klimatoloģijas, tautsaimniecības, demogrāfijas un kultūras vēstures speciālistu? Viņa projektētās ūdenskrātuves skars visas šīs sfēras, bet vai viņš tajās orientējas?

Sergejs Zaligins

Šovasar vienā no skaistākajām Daugavas senlejas vietām — pie Slutišķu sādžas, kura rāma un klusa, šķiet, tāda pat kā pirms simt vai diviem simtiem gadu guļ ieritinājusies kādas ledus laikmeta upes grīvas atstātajā gleznainajā ieplakā, varēja vērot neierastas bēru procesijas. Ekskavatorus, buldozerus un cilvēku mirstīgām atliekām piekrautus auto, kas vairākas reizes dienā veica vienu un to pašu maršrutu no Marfas kapsētas līdz otrai tuvākai apkārtnes kapsētai Spruktos. Tikai nieku atstatus no šīs rēgainās ainas — starp pelēki sirmām zemei pieplakušām sādžas ēkām — 14. gs. latgaļu kapulaukā strādāja arheologi. Visapkārt ziedēja zāle. Cirkstināja sienāži. Upes skaidrajā plūdumā spoguļojās 1986. gada saule.

Mēs bijām Daugavpils HES celtniecības rajonā, izstaigājām applūdināmo zonu, pajūsmojām par dzīvo Daugavas plūdumu, tikāmies ar cilvēkiem. Mēs bijām un neaizmirsām būt industrijas laikmeta cilvēki, un, tādi būdami, iepazināmies ar Daugavpils spēkstacijas tehnisko projektu, un tomēr palikām lielā, nemierpilnā neskaidrībā par to, vai jel kādam visā pilnībā ir zināms, cik neaprēķināmi dārgi tautsaimniecībai un mūsu bērnu nākotnei izmaksās šī apšaubāmi grandiozā projekta realizācija.

Un tad tapa šis raksts.

I

Daugavpils HES celtniecības sagatavošanas posma darbi rit kopš 1979. gada jūlija. Tajos ir ieguldīti 12 miljoni rubļu (gan nerēķinot dažu desmitu procentu zaudējumus līdzekļu iesaldēšanas dēļ, jo valsts normatīvos noteikto četru gadu vietā sagatavošanas darbi ilgst astoto gadu). Taču arī šī iespaidīgā summa ir tomēr tīrais nieks, salīdzinot ar visas celtniecības projektējamām (un 1982. gadā apstiprinātām) izmaksām — 230 milj. rubļu. Sagatavošanas posmā ir uzcelti betona mezgli, ceļi, siltumtrase, administratīvās un dzīvojamās ēkas — un, kā jau parasti, to visu var tikpat labi izmantot jebkurā tautsaimniecības nozarē. Pašlaik hidroceltnieki gatavo titulsarakstus, lai saņemtu līdzekļus celtniecības pamatdarbu sākšanai, un mums vēl ir laiks apsvērt šīs Daugavas kaskādes dārgākās spēkstacijas celtniecības lietderību.

Diemžēl vai par laimi, bet tā nu neizbēgami ir, ka pasaulē eksistē hidrostaciju celtniecības pieredze, un tieši šī ne vienu vien gadu desmitu ilgā prakse sniedz norādes uz jau iepriekš paredzamajām Daugavpils HES izmaksām un mazo rentabilitāti. Tas ir kā rūgts, bet loģisks vecumvecās patiesības atgādinājums, ka savai galvai pāri nepārlēksi. Vispēdējā laikā gan pie mums (skat. KPFSR Valsts plāna ekspertu komisijas locekļa ģeogrāfijas zinātņu doktora B. Horeva rakstu «Ļiteraturnaja gazetā» 36. num.), gan ārpus mūsu zemes robežām atskan balsis par hidrostaciju būvju ierobežošanu. Pēc «Elektroenerģijas ražotāju un piegādātāju starptautiskās apvienības» datiem, Rietumeiropā izmanto 60 procentus hidroenerģētiskā potenciāla, bet tālākā tā izmantošana netiks realizēta vides aizsardzības dēļ. Austrijā ekoloģisko apsvērumu dēļ izmanto tikai 50 procentus hidroresursu. Ierobežojoši likumprojekti ir sagatavoti Šveicē un Zviedrijā. Par vides aizsardzības faktoru ūdenskrātuvju projektēšanā nesen informēja poļu žurnāls «Gospodarka wodna». Arī pie mums ar Valsts celtniecības 1986. gada 1. jūlija normatīvu 2.06.15-85 ir noteiktas dabas aizsardzības normas ūdenskrātuvju izveidošanā. Normatīvs paredz teritorijā esošo jaudu saglabāšanu, aramzemes auglības uzturēšanu un paaugstināšanu, kā arī mežu un derīgo iegulu aizsardzību. Tāpat ir paredzēts, ka jāņem vērā ne vien zaudējumi applūdināšanas dēļ, bet arī zaudējumi, kas radušies apkārtnes pārpurvošanās dēļ, sociālās un ekoloģiskās izmaiņas.

Mēģinot iedziļināties celtniecības argumentācijā un noskaidrot hidroresursu izmantošanas līmeni mūsu republikā, mēs saskaramies ar pirmo brīdinošo faktu, ka resoru ieinteresētība itin viegli spēj mainīt pat tik globālus lielumus kā Latvijas upju notece un hidroģeoloģiskie raksturojumi. Taču, lai vai kā, hidroresursu izmantošanas rādītājs Latvijas PSR ir 57% (no visiem hidroresursiem) un 70% (attiecībā tikai uz Daugavu) un ir sasniedzis to robežu, kad tālākā hidroresursu izmantošanas lietderība kļūst gauži apšaubāma.

*

Pirmoreiz kaskādes veidošanas iespējas uz Daugavas tika apsvērtas jau 1919. gadā. Buržuāziskajā Latvijā 1921. gadā arī eksistēja «Daugavas būves» projekts. Taču doma par Daugavpils HES celtniecību reālus apveidus ieguva 1967. gadā — pēc Pļaviņu spēkstacijas uzcelšanas. PSRS Valsts plāna ekspertu komisijas apakškomisija 1974. gada 20. novembrī, balstoties uz tehniski ekonomiskā pamatojuma datiem, atzina par lietderīgu Daugavpils HES celtniecību par kopējo summu simt piecpadsmit miljoni rubļu. Ar to pašu mazais pirkstiņš celtniekiem tika atdots, un drīz vien tie sniedzās pēc visas rokas. Pie tehniskā projekta izstrādāšanas stājās S. Žuka «Hidroprojekta» institūts. Lai arī 1978. gadā mainījās celtniecības normatīvi, daļa izmaksu, to skaitā celtniecības montāžas darbu izmaksas, tika noteiktas pēc vecajiem. Iesākumā uzdotās summas lēnām, bet nemitīgi pacēlās līdz reālajām (pareizāk sakot, līdz nereālajām). Atklājās daudzi iepriekš tīši vai netīši neievērotī nosacījumi (dažbrīd likās, ka tehniski ekonomisko pamatojumu sastādījuši galīgi neprašas, nevis sava darba profesionāļi, kaut gan, iespējams, tieši šādā sākotnējā izdevumu noklusēšanā slēpās augsti profesionālas iemaņas), un 1980. gadā, kad tehniskā projekta pamatdaļa bija sastādīta, celtniecības izmaksas pēc kopējās tāmeš jau bija 230 miljoni rubļu. Tāpēc PSRS enerģētikas un elektrifikācijas ministra vietnieks V. Budjonijs 1981. gada 20. augustā iebilda, ka nav argumentētas ūdenskrātuves izmaksas palielināšanās salīdzinājumā ar tehniski ekonomiskajā pamatojumā noteiktajām. Tāpēc vēl 1982. gada jūlijā Latvijas Ministru Padomē atkārtoti tiek izskatīta spēkstacijas celtniecība, un LPSR Ministru Padomes priekšsēdētāja vietnieks Valsts Plāna komitejas priekšsēdētājs M. Ramāns prasa konkretizēt applūdināšanas izdevumus, dambja izmaksas, ūdens ņemšanas vietu pārcelšanas un lauksaimniecības zaudējumus un šīs summas iekļaut celtniecības pamatizmaksās, kā tas iesākumā bijis paredzēts. Bet jau 1982. gada 31. augustā PSRS enerģētikas un elektrifikācijas ministra paraksts tomēr apstiprina lēmumu par Daugavpils HES celtniecību par jau minēto summu 230 miljoni rubļu.

Tāda ir vēsture. Tipiska un, protams, īstenībā daudz aizraujošāka savās peripetijās un resoriskā izmanībā. Un pat kopizmaksu summas pieaugums vēl par dažiem desmitiem miljonu jau rādās nieks vien. Turklāt celtnieku vidū valda pārliecība, ka uz Daugavpils HES celtniecību nekādi neattiecas Valsts celtniecības 1986. gada 1. jūlija jaunie normatīvi par ūdenskrātuvēm un inženieraizsardzības būvēm, jo tehniskais projekts, lūk, esot apstiprināts pirms jauno normatīvo dokumentu pieņemšanas.

Slutišķu sādžā. A. Granta foto.

Caurskatot projektu, radās arvien lielākas šaubas par Daugavpils HES celtniecības tehniski ekonomiskās pamatošanas nopietnību. Tāpēc pakavēsimies pie dažiem principiāli svarīgiem, bet, pēc mūsu domām, ne īpaši nopamatotiem Daugavpils spēkstacijas celtniecības lietderības apsvērumiem. Kā viens no tādiem ir apgalvojums, ka Daugavpils HES uzcelšana novērsīšot palu radītos zaudējumus upes augštecē. Kāda vārna pērta, tāda nepērta! Ja nevij atmiņa, ar gluži tādiem pašiem argumentiem tika nākts klajā Pļaviņu HES celtniecības laikā, bet, kā par spīti, izrādījās, ka tieši pēc Pļaviņu spēkstacijas uzcelšanas pieauga palu postījumi gan Jēkabpilī, gan Pļaviņās, gan citās apdzīvotās vietās. Līdzīga rādās situācija arī pašlaik, jo aprēķini, ja arī veikti, ir šauri resoriski un nepilnīgi. Vismaz Meliorācijas un ūdenssaimniecības ministrijas speciālisti neatceras, ka «Hidroprojekts» jelkad būtu nācis konsultēties šādos vai līdzīgos jautājumos. Tāpat, pat pārāk neiedziļinoties tehniskā projekta varenajā skaitļu jūrā, ir saprotams, ka īsāko palu laikā (40 dienas Latvijā) apmēram 1000 milj. m³ ūdens netiks izmantots enerģijas iegūšanai, ka pārējos desmit gada mēnešos pat pie nedēļas regulēšanas spēkstacija ar pilnu jaudu strādās vidēji 16 stundas nedēļā (lai arī energoapvienības normālie ziemas maksimumi ir 30—35 stundas nedēļā un vasaras maksimumi 20—25 stundas nedēļā), un īstā mazūdens laikā ar strādāšanu būs pavisam grūti. Ar mazūdens problēmu laikam sadūrās arī projektētāji, jo kāpēc lai citādi tehniskajā projektā īpaši būtu norādīts, ka vasaras mēnešos hidrostacijas agregātus būšot iespējams atslēgt remontam. Situācija ir pārāk bēdīga, lai gribētos jokot. Ar tādu pašu argumentāciju gan varētu sacīt, ka naktīs, kas ir tumšākā diennakts daļa, cilvēkiem būs iespējams gulēt.

Apbruņotiem tikai ar zīmuli un baltu papīra lapu, ir grūti apšaubīt ar skaitļotājiem apgādāta liela projektēšanas institūta ilgā laikā izdarītos aprēķinus, bet ir saprotams, ka var apšaubīt sākumnosacījumus, pieeju vienam vai otram jautājumam, aprēķinu metodiku un rezultātus. Tā lielas bažas (laikam humora sajūtas trūkuma dēļ) radīja projekta bēdīgi optimistiskā nodaļa, kurā tiek mēģināts pamatot piecdesmit piecu miljonu rubļu ekonomisko efektu, ko pēc ūdenskrātuves izveidošanas gūs tautsaimniecības dažādas nozares. Tā tehniskajā projektā īpaši uzkrītoša likās padomju presē pēdējā laikā nopeltā izmaksu īpatnējo rādītāju metode, pēc kuras tad arī Daugavpils HES tiek salīdzināts ar Kijevas, Kaņevskas, Čeboksaru, Nižņekamskas un Rīgas HES. Pētot to, nevijus nāk prātā vecs Austrumu joks par to, kā četri aklie lūkoja noskaidrot, kas ir zilonis. Paši projektētāji atzīst, ka, salīdzinot ar Rīgas spēkstaciju, Daugavpils HES atsevišķi rādītāji ir «mazliet sliktāki», un turpat priecīgi pavēsta, ka būvējot esot jāizņem par vienu piektdaļu mazāk grunts iežu. Nu ko, kāda enerģētiska jēga arī gruntsiežos ir. Taču palūkosimies, kāds īsti izskatās šis «mazliet sliktāk». Applūdināmās zemes platība Daugavpilī ir 4 ha uz kWh, Rīgas spēkstacijā — 2,2 ha uz kWh, turklāt Daugavpils ūdenskrātuve appludina relatīvi vairāk aramzemes, kurai diemžēl netiek ņemta vērā tās pilnā vērtība. Pārvietojamo iedzīvotāju skaita rādītājs ir 3,5 reizes lielāks, un appludināmo māju skaits — 8 reizes lielāks, nekā bija Rīgas HES ūdenskrātuvē. Tā nu ir, un galu galā būtu arī neloģiski, ja pie tik lielas spēkstaciju izmaksu starpības iznāktu citādi.

Taču visvairāk mēs meklējām tādu spēkstacijas ekonomisko raksturotāju kā plānotā ražotās enerģijas pašizmaksa. Te nu mums atklājās, ka šis rādītājs ir tik ārkārtīgi slepens un jebkura interese par to tika uztverta ļoti slimīgi. Jau sasparojāmies uz meklēšanu Maskavā, «Hidroprojekta» institūtā, kad, par laimi, kāds līdzjūtīgs darbinieks ieteica nešķiest velti laiku, jo gan jau arī pašizmaksa izrādīšoties tāda, kādai tai jābūt (?!). (Bija gan vēl mājiens, ka Daugavpils HES noteikti esot vajadzīga Ignalinas AES pašpatēriņa trešās kārtas rezervei?!) Pašizmaksas meklējumos necik nepalīdzēja arī tehniskajā projektā akcentētā īpatnējā kapitālieguldījumu summa uz kilovatu uzstādītās jaudas (Rīgas HES — 270 rbļ., Ķegumā — 170 rbļ., Daugavpilī — 430 rbļ.), jo tā raksturo tikai pamatceltniecībā ieguldītos līdzekļus, t. i., simt trīsdesmit miljonus rubļu. Tāpēc aptuvenos aprēķinos nācās izmantot to pašu bēdīgo salīdzināšanu ar Rīgas HES un pēc provizoriskiem kalkulējumiem bija jāapbēdī ļoti iecienītā teze par hidroenerģijas lētumu, jo Daugavpils HES enerģijas pašizmaksa līdzināsies termoelektrostacijas ražotās enerģijas pašizmaksai. Velti tad liekas runāt par nosacītā kurināmā ietaupījuma tonnām, jo nevar izbēgt no jautājuma, vai īsti apzināmies, uz kādu zaudējumu rēķina šis ietaupījums nāk. Cik mēs tos pašlaik apjēdzam?

Sākotnēji bija arī stipri sašaurināta ūdenskrātuves iedarbes zona uz apkārtni, pēc tam (projektēja nezkādēļ šai jomā maz kompetentie Valsts teritoriālā rūpniecības uzņēmumu projektēšanas institūta projektētāji, nevis organizācija «Meliorprojekts») izrēķināja iedarbi līdz 1 m dziļumam, lai arī me-

Publicistika

lioracijas sistēmu drenažas kolektori atrodas 1,2—1,4 metru dziļumā. Nupat notiek kārtējā pārprojektēšana, plāno polderus, sūkņu stacijas. Lejas bjefā pagaidām vispār nav veikti nekādi aprēķini par līmeņa svārstību ietekmi uz ūdenssaimniecību un komunālo sistēmu funkcionēšanu. Tāpat nekādos aprēķinos nav ņemts vērā, ka lopkopības fermām applūdināmā zonā sedz tikai balansa vērtību, neievērojot, pirmkārt, ka fermas ir ražojošas vienības, otrkārt, ka jaunu uzcelšanai ir nepieciešami krietni lielāki līdzekļi. Nemaz netiek paredzēta un rēķināta Krāslavas pilsētas teritoriju iespējamā pārpurvošanās vai applūšana gruntsūdeņu celšanās dēļ (vai nepietiek ar Ogres pilsētu, kuras aizsardzībai savulaik bija papildus jāuzceļ trīs aizsargdambji?). Turklāt ūdenskrātuve appludinās reģionā lielākās augstvērtīgās smilts atradnes Elernē. Tiek intensīvi veikti ģeoloģiskās izpētes darbi, lai atrastu līdzvērtīgas iegulas tuvākajā apkārtnē. Pretējam gadījumam galvenajam atradņu izmantotājam Daugavpils būvmateriālu un dzelzsbetona konstrukciju rūpnīcai ir gluži reāli piedāvāts transportēt smiltis no Kaļiņingradas vai Kurzemes. Toties Baltijas Transporta celtniecības tresta dzelzsbetona rūpnīcu izejmateriāls — no upes skalotā smilts — tagad tiks iegūta 15—20 metru dziļumā ar speciāli tādam dziļumam iegādātām iekārtām, kuras maksā miljonus.

Vai Daugavpils HES saražotā elektrība segs tos zaudējumus, ko radīs kaut vai šo dažu rūpnīcu produkcijas sadārdzināšanās? Vai laika gaitā neizrādīsies, ka arī tas vēl nav pats sāpīgākais, ko būsim neatgriežami nodarījuši? Vai jautājums par Daugavpils HES celtniecības ekonomisko lietderību nebūtu vēl un vēl vērtējams un pārvērtējams, turklāt, nevis šaura resora vai ieinteresētu organizāciju pavadā ejot, bet principiāli, tautsaimnieciski plaši un pilnīgi. Jo vairāk tāpēc, ka enerģijas deficīta temats nav tik viennozīmīgi sverams, kā dažkārt liekas, un patiesībā daudz aktuālāka ir enerģijas prasmīgas izlietošanas problēma. Jo vairāk tāpēc, ka ir jau radusies un pastāv daudz būtiskāka un energosistēmas stabilitātei un drošībai bīstama enerģijas pārprodukcija tā saucamajos nakts minimumos, kad lēndarbīgo AES un TES ražoto enerģiju nav kur likt. Pašreizējā energosistēmas attīstības stadijā (kas ir gluži loģiska attīstītās energosistēmās arī citās valstīs) ir daudz lietderīgāk (tā ir jau nepieciešamība!) apsvērt gan vispārakumulējošu ietaišu būves iespējas, gan domu par hidroakumulējošas stacijas būvi, izmantojot jau esošās virszemes vai apakšzemes ūdenskrātuves. Pašreiz Lietuvā ceļ Kaišadores hidroakumulējošo staciju. Kādreiz tika cilāta doma arī par Pļaviņu HES darbināšanu akumulējošās stacijas režīmā. Tā jau būtu reālistiskāka darbošanās. Jo Daugavpils HES dārgā un nelietderīgā celtniecība neatrisinās nevienu no sistēmas pašreizējām problēmām.

Liela daļa Daugavpils HES ražotās enerģijas — palu laikā un pastāvīgās sanitārās caurteces dēļ — tiks ražota attīstītu sistēmu hidrostacijām netipiskā pamatslodzes režīmā. Sanitārās caurteces dēļ pastāvīgi atdodamā enerģija (lai cik maza tā arī būtu) principā pat vēl apgrūtinās sistēmas darbu nakts minimumos.

Šķiet, jāatkārtojas, bet pazudušais ne vienmēr jāmeklē tur, kur gaišāk, der paskatīties, kur tas īsti ir pazudis. Katram ir skaidrs, ka enerģijas pārvade no vietām, kur to ražo, uz vietām, kur to patērē, dod zaudējumus un prasa kapitālieguldījumus (1982. gadā republikā patērēja 8740 milj. kWh, koplietošanas tīklos bija 1320 miljonu kWh lieli zaudējumi); ka visizdevīgāk enerģiju būtu ražot patērēšanas vietās vai arī tur, kur ir enerģijas avoti — gāze, nafta, ūdens. Pašlaik Latvijas energosistēma ražo aptuveni pusi, bet no Ziemeļrietumu energoapvienības (Baltijas republikas, Komi, Ļeņingrada, Baltkrievija) saņem otru pusi nepieciešamās elektroenerģijas. Taču pie šī sadalījuma svarīgs ir fakts, ka no kopējās Ziemeļrietumu energoapvienības (kas nav enerģētiskiem resursiem pats bagātākais PSRS reģions, toties ir rūpnieciski viens no visattīstītākajiem) elektroenerģija tomēr tiek transportēta uz PSRS Centrālajiem apgabaliem, uz Dienvidu energoapvienību un citur. Kad Lietuvā Ignalinas AES sāks strādāt ar pilnu jaudu, šī projām sūtāmā daļa kļūs vēl iespaidīgāka, jo sevišķi slodžu maksimuma stundās jeb tā dēvējamās galotnēs.

II

Kas tad reāli būtu tas nepieciešamākais sistēmas pašreizējā attīstības pakāpē? Vai pastāv stratēģiskas iespējas samazināt enerģijas pārvades zudumus un dienas maksimumu lēcienus?

Pat diezgan kompetentā sabiedrībā valda uzskats, ka miniatūrās kapsulturbīnas elektroenerģijas ražošanai ir dārgas, un kapitālistiskajās, citās sociālistiskajās valstīs mazās upes tiek izmantotas tāpēc, ka izsmelti lielie ūdensresursi (tas pie statistiskās 60% upju resursu izmantojamības!). Tāpēc der ieklausīties slēdzienā, kas tika izdarīts 1983. gada novembrī ANO Eiropas ekonomiskās asociācijas otrajā speciālajā apspriedē par jauniem un atjaunojamiem enerģijas avotiem: «Enerģijas ražotāja konkurencspēja ceļas, izmantojot reversīvos agregātus un ūdensdzesēšanas ģeneratorus, palielinot rotoru izturību, izmantojot diagonālās turbīnas un hidroakumulējošas stacijas. (..) Mērķtiecīgi ir apgūt sīko upju hidroresursus (līdz 10 MW), kas atrodas tuvu patēriņa centriem.»

Vai var vēl skaidrāk formulēt? Rēķini, kā gribi, bet tas, kam konkurence sit pa kabatu, meklē un atrod lētāko izeju. Vai tad mēs būtu tik bagāti, ka mums tas ir vienalga? Vai varbūt nabagi ar mazām upēm?

Kādreiz Latvijā bija 25 mazās hidrostacijas. Arī gandrīz 1000 dzirnavu dīķu. (Skat. I. Rieksta rakstu «Par mazo upju izmantošanu» mēnešizdevumā «Padomju Latvijas Lauksaimniecība» 1984. gada maija numurā.) Pašlaik mazās turbīnas sāk ražot Tadžikijas PSR, tās savulaik ražoja arī Rīgā. Turklāt jau desmit gadus Taurenē, Nēķenu dzirnavu vecajā dīķī, vietējais kolhozs savām vajadzībām grasās uzstādīt mazjaudas hidroagregātu. Varbūt der aizbraukt painteresēties, kādi šķēršļi stāv šīs vērtīgās ieceres realizēšanas ceļā? Jo lielā hidroceltniecība pašlaik ir sabiedriskās un tehniski ekonomiskas domas inerces rezultāts, kā arī visnotaļ specializējušos organizāciju tikpat inerciālas darbošanās rezultāts.

Var jau saprast hidroceltniekus un just tiem līdzi. Specializējusies celtniecības organizācija, gluži loģiski, meklē jaunus darba objektus un arī atrod. Būtu jocīgi, ja kādudien tā nāktu klajā ar priekšlikumu par savas darbošanās nelietderību. Tādi brīnumi nenotiek. Bet ko varam teikt, ierosināt mēs visi pārējie, par kuru pelnītajiem rubļiem top šādas grandiozitātē neaprēķināmas būves? Vai mēs spējam un gribam būt līdzlemjoši un līdzatbildīgi?

Visai tuvā nākotnē zinātne mums jau pavisam reāli spēs piedāvāt kodoltermiskās sintēzes reaktorus, kas būs ne vien simt reižu drošāki, bet arī simt reižu mazāk piesārņos vidi. Šāda tipa reaktori jau darbojas pie mums («Tokamak», «Intor»), kā arī gandrīz visās attīstītākajās kapitālistiskajās valstīs. Tiek plānots, ka uz gadu tūkstošu miju enerģētikā tie dos kodoldalīšanas stacijām līdzvērtīgu daļu. Vai, no 2000. gada viedokļa paraugoties (tas nav tālu, gandrīz vai tuvāk par Daugavpils HES tehniski ekonomiskā pamatojuma sastādīšanas laiku), mēs pašlaik nerisinām svarīgas enerģētiskas problēmas ar tvaika mašīnas laika metodēm?

III

Ļoti maldās tie, kas Daugavas upē saskata tikai zināmu ūdens daudzumu savu praktisko, tehnisko vajadzību apmierināšanai. Diemžēl neviens pat aptuveni nespēj paredzēt, kādas sekas Baltijas dabai ja ne rīt, tad parīt vai aizparīt nesīs šī dzīvā organisma, savdabīgās ekosistēmas pārvēršana aizdambējumu sistēmā. Pirms daudziem gadiem tapušais spēkstacijas projekts un vēl senākā kaskādes iecere nekādā veidā nerēķinās ar tām izmaiņām cilvēces domāšanā, ko izdarījis laiks, ko noteikusi jau pieļauto kļūdu analīze. Nu, kad izpostīta ne viena vien ekosistēma, kad tā sekas jūtam uz savas ādas, saprotam, ka ikviena dabas pārveidošanas projekta pamatā noteicošajiem tomēr jābūt **ekoloģiskajiem** un arī estētiskajiem, sirdsapziņas apsvērumiem. ASV biologa Pola Erliha izstrādātajā dabas aizsardzības «dzelzs likumā» īpaši uzsvērts, ka dabas priekšā mums iespējama tikai atkāpšanās, bet ne uzbrukums, ka planētas dzīvībai draud nāves briesmas, ja par mērķi izvirzīsim tikai «tūlītējo labumu», ko var gūt cilvēks. Tas arī šajā — Daugavas HES un kaskādes — lietā mums liek aizdomāties par Daugavas baseina iedzīvotāju eksistenci nākotnē. Par to, vai drīzumā, nonākot pie lētākiem un ekoloģiski nekaitīgākiem enerģijas avotiem, nākamās paaudzes mums teiks paldies par mūsu nepacietību, iznīcinot unikālo Daugavas senleju. Dabas un kultūras vērtību ziņā nesamaksājami bagātais Kokneses kanjons un Staburags jau zuduši. Un maz mierinājuma tagad dzirdamajā pseidooptimistiskajā apgalvojumā, ka, salīdzinot ar Pļaviņu jūru, Daugavpils ūdenskrātuve jau vairāk neizpostīšot. Nesmīdināsim nu pasauli ar prātojumu, ka dažu jaunībā izrautu zobu dēļ vēlāk par varītēm jātiek vaļā arī no pārējiem! Upes galīgo iznīcināšanu vēl iespējams novērst pat tai brīdī, kad HES atklāšanas mītiņam gatavosies aizdambētāju brigāde un spēlēs orķestris. Mēs nevaram apiet, ignorēt, uzskatīt par mums neaktuālu nule apturētā ziemeļu upju pagriešanas projekta apspriešanā izkristalizēto atziņu, kas kategoriski prasa liela mēroga dabas pārveides darbus atlikt līdz brīdim, kad zinātne uz visām ar to saistītajām problēmām dos precīzu atbildi. Tikai tā varētu būt vienīgā alternatīva, domājot par rītdienu, ievērojot valsts nākotnes intereses. Daugavas kaskādes iecere pie mūsu republikas apdzīvotības līmeņa, intensīvās rūpniecības un lauksaimniecības, pie mūsu teritoriālajiem mērogiem ir liela, pat grandioza uzdrīkstēšanās graut savas mājvietas, savas biosfēras un hidrosfēras tūkstošgadīgo slīpējumu un līdzsvarojumu.

Vācot materiālus rakstam, vēl un vēlreiz guvām apstiprinājumu nojautai, ka arī pie mums par galvenajiem spēkstacijas celtniecības argumentiem nereti kalpojuši dažādu resoru tūlītējās materiālās ieinteresētības viedokļi. Pietrūcis kompleksas, sistēmiskas domāšanas. Tālab arī paradoksālais celtnieku solījums apūdeņot purvainos krastmalas laukus, novērst plūdus, patiesībā tos veicinot, palielināt zemūdens smilšu ieguvi, applūdinot sauszemes atradnes, un citas ačgārnības. Tai pašā laikā trūkst kompetenta ekoloģiskā aprēķina, demogrāfisko, sociālo, morālo, klimatoloģisko seku prognozes, daudzmaz reāla dabas resursu novērtējuma, tautas saimniecības zaudējumu perspektīvā vērsta izskaitļojuma. Nemaz nerunājot par Daugavas simbolisko nozīmi mūsu tautas vēsturē, tās gara dzīvē, par tās kultūrvērtību, par Daugavu kā poēzijas, literatūras un mākslas iedvesmas avotu. Bet mēs jau esam ekoloģiski brīdināti:

Līču, līču upe tek,
Zaru, zaru Daugaviņa;
Kaut zarotu tie zariņi
Līdz manam mūžiņam.

Mūsuprāt, vistrakākais ir tas, ka šo Daugavas problēmu **visā pilnībā** nepēta un nepārzina neviens. Speciālisti un amatpersonas, pat tie, kas aicināti sargāt dabu, fatāli iegrimuši katrs savas projekta daļas apgūšanā, pat ar zināmu lepnumu deklarē, ka viņi jau nu gan neiešot diletantiski jaukties cita resora profesionālajā kompetencē. Pat tos, kuri applūdināšanas rezultātā būs cietēji, nereti iemidzina palielās naudas summas, ar kurām celtnieki «dāsni» kompensē zaudējumus. «Kompensē» ne no kā cita kā no mūsu pašu kopīgā valsts naudas maka un no tā maka, kurš dabas resursu veidā glabā nākamās tūkstošgades pilsoņu kapitālu. Taisni jābrīnās, cik precīzs, par Daugavas HES domājot, ir lietojamās ekoloģijas pamatlicēja Oldo Leopolda 1941. gadā teiktais: «Gatavība, ar kādu publika pieņem un apraud pretrunīgo iejaukšanos lietu dabiskajā attīstībā, manuprāt, saistīta ar trim maldīgiem priekšstatiem. Pirmkārt, katra dabas pārveidošana tiek skatīta izolēti, jo to veic speciālas iestādes vai resori, bet eksperti ir šauru saimniecības un zinātnes jomu speciālisti. Plašai publikai tā arī paliek nezināms, **ka dažādie resori** un speciālisti bieži izsaka spriedumus, kas izslēdz cits citu, un ka tieši viņu augstais profesionālais līmenis viņiem traucē problēmu skatīt kopumā. Otrkārt, pieņemts uzskatīt, ka jebkurš cilvēka radītais mehānisms ir labāks par dabisko (..). Treškārt, mēs rēķināmies tikai ar pašradīto sistēmu kompleksо funkcionēšanu. Mēs zinām, ka mašīnas un pārvaldes aparāts ir sarežģītas sistēmas un ka nemākulīga apiešanās ar to atsevišķām daļām var ietekmēt tās kopumā. Mēs vēl nezinām, ka tas attiecas arī uz augsni un ūdeņiem.»

Varens un laikam jau arī līdz šim brīdim maz iedragāts vairogs, ko enerģētiķi vērš pret visām iespējamām dabas aizstāvētāju šaubām par iecerētās stacijas lietderību, ir retoriskais sauklis: «Valstij, jums, tāpat kā mums, nepieciešama **elektrība!**» Jā, jā! Bet mums, tāpat kā jums, vajadzīga arī dzīva, īsta Daugaviņa, māmulīte, Daugaviņa, melnacīte, mūsu likteņupe, republikas nacionālais lepnums, par kuru tik daudz dzeju un dainu, kas, iespējams, pēc gadiem, stāvot pie duļķainiem dambjiem, arī pārvērtīsies fikcijā. Galu galā mums vajadzīga maize no Daugavpils HES apdraudētajiem dārgās aramzemes laukiem. Mums vajadzīgi izciršanai nolemtie koki un meži. Mums vajadzīgas zivis, kas spēj eksistēt tikai nesagandētā upē, diemžēl zivju skaits Daugavā jau tagad acīm redzami samazinājies, un ikri ik pavasari klājieniem žūst jau esošo ūdenskrātuvju mainīgajos krastos. Mums nepieciešama cilvēka normālai eksistencei vajadzīgā dabas daudzveidība. Jo bez elektrības, bet ar dabu cilvēks vēl varētu izdzīvot, otrādi nekad.

Applūdināmais Daugavas augšteces posms, mūsuprāt, ir viens no skaistākajiem Latvijas vēl neskartās dabas nostūrīšiem. Glezno ainavu un dabas vērienīguma ziņā tas ne ar ko neatpaliek no tik populārās Gaujas senlejas.

Nekur citur pie Daugavas vairs neredzam klintis visā to augumā, jauko, dzidro, apmēram 30 sīkupīšu pietekas, iespaidīgās šļūdoņa upju ielejas. Pauguros un to pakājēs satupušās tikai šim novadam raksturīgās zemnieku sētas. Prasīt prasītos to visu ierindot īpašo dabas un etnogrāfisko liegumu sarakstā kā rezervātu vai kā Daugavas nacionālo parku.

Tā domāja arī daudzie tūristi, kurus te nācās satikt. Ar skumjām balsī viņi stāstīja, ka izbrīvējuši laiku, lai atvadītos, lai pēdējoreiz redzētu to, kas drīz zudīs pāris desmitus metru dziļajā ūdensblāķī. Un mēs domājām, ka reizē ar šo skaistumu, kas, protams, ir vairāk nekā pliks skaistums vien, daudziem no viņiem var zust arī ticība cilvēka spēkam, viņa spējai tomēr neizpostīt savu dzīvesvietu, nepārraut un neiedragāt savu vēl nedzimušo bērnu dzīvības, kas trauslas un neaizsargātas slēpjas tur, tieši tur — apkārtējās vides dzīvo sistēmu veselumā, to neievainotajā vitālajā spēkā.

Nekādi kilovati, nekādas, pat vislielākās un lētākās elektrojaudas, nekādi zinātnieku un saimniekotāju pūliņi jau pēc dažiem gadiem nespēs atdot reti bagāto, cilvēka maz iespaidoto Daugavas senlejas floru. Tās 30 retās sugas, kurām ieleja ir galvenā augšanas vieta, un tās desmit īpaši retās, kuras aug **tikai** te un kuras nekādi neglābs vienīgi svinīga ierakstīšana «Sarkanajā grāmatā» vai pārreģistrēšana «nulles kategorijā». Mēs nezinām un nevaram zināt, ar ko un kā katrs no šiem augiem mums var noderēt nākotnē. Taču zinām, ka ikviens no tiem ir gadu tūkstošos veidotās dabas sistēmas pilntiesīgs, neaizstājams loceklis, tās atjaunoties spējas un mūžīguma noteicējs. To nosargājot, drīzāk nosargāsim savu labklājību, veselību un dzīvību. Diemžēl šos zaudējumus neviens spēkstacijas izmaksās nav pat mēģinājis iekļaut. Diemžēl. Bet pilnīgi skaidrs, ka Daugavas ielejas floras zaudējums mums varētu maksāt fantastiskas, nesamaksājamas summas. Gluži tāpat kā tie divarpus tūkstoši hektāru applūdināmo mežu. Nemaz nerunājot par kokiem, kuri, iespējams, ies bojā gruntsūdeņu celšanās dēļ. Te varētu būt arī taustāmāks rēķins. Pirmkārt, savi 30% šī meža ir jaunaudzes. Tas nozīmē, ka mēs izniekojam koksni, kura valstij atmaksātos tikai pēc vairākiem gadu desmitiem. Tad tā maksās daudz dārgāk. Otrkārt, zaudējam ļoti bagātas meža zvēru uzturēšanās, barības, sēņu, ogu vietas, zaudējam rekreācijas iespēju, kas, kā to zinātnieki aprēķinājuši, ir desmitiem reižu dārgāka par tai pašā meža platībā iegūstamajiem kokmateriāliem. Treškārt, zināms, ka 1 ha meža dienā ražo 230—280 kg skābekļa, gadā aiztur ap 40 t putekļu un absorbē pustonnu toksisko gāzu, kuru daudzums atmosfērā arvien palielinās, ka, izplūstot caur mežu joslu, upes duļķainība samazinās 100—150 reižu. Tas viss Daugavas baseina labi attīstītajā rūpniecības un aktīvas lauksaimniecības zonā nav nieks. Tālab, pat neņemot vērā citus ar šo problēmu saistītos, videi un veselībai bīstamos faktorus, nevar uzskatīt, ka Daugavpils HES, īpaši kompleksā ar pārējām spēkstacijām, mūsu apstākļos šobrīd būtu ekoloģiski tīrs enerģijas iegūšanas veids. Turklāt tas skatāms kompleksā ar pašas Daugavpils ūdenskrātuves tīrību. Pat ja iz-

(Turpinājums 12. lappusē.)

(Turpinājums no 11. lappuses.)

dotos līdz Daugavpils HES nodošanai no applūdināmajiem izcirtumiem iztīrīt visus koku celmus (melnie, saglumējušie un smakojošie sakārņi, kas rēgojas ārā no Pļaviņu un Rīgas jūru seklākajiem ūdeņiem to «bēgumu» brīžos, gan optimismu nevieš), jautājums par ūdens piesārņotības pakāpi paliktu atklāts. Irdenās apkārtnes grunts, savu piecu metru robežās svārstīgā līmeņa un lielās applūdinātās platības dēļ šeit sagaidāma pamatīga un ilgstoša krastu iebrukšana, ievērojami dūņu sanesumi (tie daudzām līdzenuma upju spēkstacijām nereti bijuši negaidīti katastrofāli), pastiprināti pūšanas procesi. 1982. gada Dabas un vēstures kalendārā LVU ģeogrāfi prognozējuši, ka Pļaviņu un Rīgas jūru tomēr relatīvi stingrākie krasti galīgi varētu nostiprināties tikai pēc 20—25 gadiem. Protams, šis apsolījums maz priecē un mierina kaut vai tos pašus ikšķiliešus, kuri, peldoties jau gandrīz dubļainajā ciema peldētavā, var vērot, kā reiz dzeltenās upes smiltis ik gadu kļūst pelēkākas un kā tās pārklājas ar biezu dūņu ķīseli. Tas nevar sajūsmināt tos, kuri redz, kā Pērses grīva pie Kokneses arvien vairāk sāk līdzināties melnam notekgrāvim, kuri redz, ka šādos apstākļos neiesakņojas un nekad neiesakņosies piekrastes ūdensaugi. Daugavpils ūdenskrātuvei, kuras platība pārsniedz Rīgas, Ķeguma un Pļaviņu jūru kopplatību, attiecīgais pareģojums varētu būt krietni drūmāks. Taču visbīstamākais ir tas, ka nu visā upes garumā būs izjaukta upes dabiskā, bioloģiskās pašattīrīšanās sistēma, kuras efektivitāti var nodrošināt tikai tekošs ūdens un jau pieminētie ūdensaugi. Tagad intensīvās zemju apsaimniekošanas rezultātā neizbēgamie sārņi un atlikumi, mēslojuma ķīmiskie elementi, pietiekoši bioloģiski nepārstrādāti, gulsnēsies upes dibenā.

Pēdējā laikā lielas ūdenskrātuves neiesaka veidot arī tiešā atomelektrostaciju tuvumā. Nevienam nav īsti skaidrs, vai citādi pilnīgi nekaitīgās vielas, ko izdala netālā Ignalinas AES, uzkrājoties stāvošajā ūdenstilpnē, pēc dažiem gadu desmitiem nepārvērtīsies par mūsu ekoloģiskā slazda detaļu.

Kādas sekas būs upes dabiskās siltumregulācijas izjaukšanai, zooplanktona masveidīgajai bojāejai hidroagregātos? Kuram no mūsu dzīvības vadžiem pa smagumiņam virsū kraus kaut nelielās, tomēr neapšaubāmās klimata izmaiņas?

Dīvaini, ka pavisam pretēji pasaules lielo ūdenskrātuvju ekspluatācijā gūtajai pieredzei celtnieki joprojām stūrgalvīgi pareģo lielu zivsaimniecības nākotni. Zivsaimniecība šeit pastāv tikai uz ielaisto, par dārgu naudu audzēto zivju mazuļu rēķina, bet par tās «efektivitāti» uzskatāmi varam pārliecināties, ieejot jebkurā zivju veikalā. Daugavā jau iznīkušas gandrīz visas tai agrāk raksturīgās zivis — zuši, laši, vimbas, nēģi, par kuriem agrāk pat dziesmas dziedātas. Ir aizšķērsots to nārsta ceļš. Un kā atgādinājums tam, ka daba nebūt neuzklausa resoru viedokli un nepielāgojas ierēdņu algu, prēmiju sarakstā un amatu krēslos balstītajām «valstiskajām» interesēm, stāv vairākus miljonus rubļu dārgais Doles zivju lifts, kuru zivis pat nedomā izmantot.

Vai mūžīga, nekad neatmaksājama vērtība nav arī aramzeme, ko applūdinās 2280 ha platībā kopā ar pļavām un ganībām. Bez tā, jau teicām, elektrībai nebūs jēgas. Jau tagad mūsu ekonomisti izsaka viedokli, ka, piemēram, Volgas kaskādes ūdeņos zudušās lauksaimniecībā izmantojamās zemes tūlīt, bet it sevišķi rīt, atmaksātos vairāk nekā varenās hidroelektrostacijas. Vai arī pie mums par valstisku pieeju var uzskatīt kaskādes celtnieku gatavību zaudēto aramzemju vietā finansēt Dvietes līdzenuma lauksaimniecisko apgūšanu, ja šo līdzenumu pēc kāda laika paredz applūdināt kārtējā, jau iecerētā Jēkabpils HES, kura, starp citu, apdraud arī pašas Jēkabpils turpmāko eksistenci.

«Enerģētikas karaļu» žesti ir plaši, bet grūti aprēķināmi. Vai, izpostot 80 mūsu republikas un 62 Baltkrievijas PSR apdzīvotās vietas, ir apdomātas arī sociālās pārmaiņas, apzinātas reālās tautsaimniecības struktūrizmaiņas šajos apvidos? Vai ņemts vērā pasaules vadošo demogrāfu prognozējums par to, ka nākotnē pilnīgākas un lietderīgākas dabas resursu izmantošanas dēļ paredzama jau tagad vairākās attīstītajās valstīs vērojamās decentralizācijas tendences pastiprināšanās?

Cik maksās morālie un estētiskie zaudējumi, augstā betona mūrī iejožot un saskaldot divās daļās skaisto Austrumlatgales pilsētiņu Krāslavu?

Cik daudz no sava gara un kultūras atstāsim zem ūdens kopā ar ainavām pieskaņoto simtgadīgo lauku arhitektūru, kurai raksturīgs latviešu, krievu, baltkrievu, poļu, lietuviešu būvniecības stilu sajaukums, cik — ar vairāk nekā sešdesmit latgaļu un kriviču apmetnēm, kapenēm, pilskalniem Latvijas teritorijā vien?

Ko par to visu saka zinātnieki, ko daugavpilieši un krāslavieši, ko tie, kuriem jāpamet dzimtās mājas un kuru viedokli neviens nav pat uzklausījis? Ko mēs paši par savas likteņupes likteni?

Vai, aizmirstot par nēģiem, zušiem, lašiem, Staburagu, Koksnesi, vareno, pirmatnīgo senleju, aizmirsīsim šo vārdu, kurš vēl augšpus Jēkabpils un Daugavpils čalo straumēs un atstraumēs, atbalsojas vēl dzīvajās, stāvajās kraujās un pēdējās šīs upes klintīs? DAUGAVA.

Cik maksās tas viss? Cik maksās tas, ka arī šis projekts, gluži tāpat kā savulaik ziemeļu upju pagriešanas iecere, nav laikus apspriests plašā sabiedrībā, nav apkopoti visi dabas, sabiedrības un ekonomisko zinību speciālistu viedokļi? Bet vēl ir laiks. Un domājam, ka to neatliekami prasa patlaban partijas konsekventi ieturētais atklātuma princips. Nedrīkstam tehniķiem ļaut vienpersoniski izlemt mūsu kopējo māju, mūsu likteņupes likteni.

P. S. 200 km garā ūdenskrātuve skars arī Baltkrievijas PSR teritoriju. Pēc raksta nodošanas redakcijā saņēmām Novopolockā dzīvojošā baltkrievu rakstnieka Vladimira Arlova vēstuli. Viņš par šiem pašiem jautājumiem gatavo publikācijas Baltkrievijas PSR presē un radio. Vladimirs Arlovs īpaši izceļ kultūrvēsturiskos zaudējumus, kas tiks nodarīti Vitebskas apgabalā, applūdinot divdesmit vienu arheoloģisko objektu, starp kuriem nozīmīgākie ir — piecas akmens laikmeta apmetnes, sešas senpilsētas, kā arī izcils 12. gs. epigrāfikas piemineklis «Borisa akmeņi». Zīmīgi, ka arī baltkrievu kolēģiem neizpratni izraisa «Vitebskas apgabala applūdināšanas sagatavošanas direkcijas» solījumi apūdeņot «nepavisam ne Sahārai pielīdzināmās zemienes», nodrošinot intensīvu kravas un pasažieru kuģu satiksmi ar Daugavpili (?), izveidot «brīnumainas un pret visām iespējamām sekām nodrošinošas» dambju sistēmas, kā arī radīt «perspektīvu bāzi plaukstošas zivsaimniecības attīstībai». Baltkrievu kolēģi ir pārliecināti, ka Daugavpils HES devums enerģētikā ne tuvu nesegs tautsaimniecībai, kultūrai un dabai nodarītos zaudējumus.